

Tekenen in de tijd 229

10-16 december 2023

Op 10 december 1948 namen de Verenigde Naties de mensenrechtenverklaring aan. Erik Borgman belicht de rol van de Nederlandse katholieke politica Marga Klompé en de vraag naar de grondslag van de mensenrechten: seculier of religieus. De vraag blijkt opnieuw actueel.

Deze zondag is het vijfenzeventig jaar geleden dat de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens werd ondertekend. Vanuit Nederland werd aan de onderhandelingen ter voorbereiding daarvan deelgenomen door de franciscaan en staatsrechtgeleerde Didymus Beaufort (1890-1965) en de katholieke politica Marga Klompé (1912-1986). In haar dagboek noteerde Klompé dat zij op 22 september 1948 naar de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in Parijs vertrok. Volgens ditzelfde dagboek wordt de uit onderhandelde verklaring op 10 december om 'drie minuten voor twaalf' aangenomen. Tijdens het werk aan de verklaring ontstond een ingewikkeld debat over de grondslag van de mensenrechten. Dit leek de acceptatie van de verklaring in gevaar te brengen, maar achteraf valt te constateren dat de discussie over hun grondslag het concept en de status van de mensenrechten heeft verhelderd. Het is de moeite waard daar vijfenzeventig jaar later nog eens bij stil te staan.

In zijn oorspronkelijk redactie stelde artikel 1 van de verklaring simpelweg vast dat alle mensen vrij en gelijk in waardigheid en rechten worden geboren en zijn begiftigd met verstand en geweten. Hier was in een latere fase aan toegevoegd dat mensen *by nature* – *door de natuur* of *van nature* – met verstand en geweten begiftigd waren. Men wilde hiermee voorkomen dat er discussie kon ontstaan of concrete mensen wel echt verstand en een geweten hadden en of de mensenrechten daarom voor hen wel golden. Door de toevoeging *by nature* werd echter de vraag naar de grondslag van de mensenrechten geïntroduceerd. Sommige delegaties lazen *by nature* – tegen de oorspronkelijke bedoeling in – naturalistisch: door de natuur, en daarmee niet door God. De Braziliaanse delegatie wilde vervolgens hiertegenover een religieuze lezing opleggen door *by nature* te vervangen en te lezen: '*Geschapen naar beeld en gelijkenis van God* zijn zij begiftigd met verstand en geweten.' Beaufort en Klompé stelden een verandering helemaal aan het begin van de preambule van de verklaring voor. De allereerste consideratie in de preambule luidde: 'Overwegende, dat erkenning van de inherente waardigheid en van de gelijke en onvervreembare rechten van alle leden van de mensengemeenschap grondslag is voor de vrijheid, gerechtigheid en vrede in de wereld'. Volgens Nederland zou er dit veranderd moeten worden in de overweging dat erkenning van de inherente waardigheid en van de gelijke en onvervreembare rechten van alle leden van de mensengemeenschap, *gefundeerd in de goddelijke oorsprong van de mens en in zijn onsterfelijkheid*, de grondslag is voor de vrijheid, gerechtigheid en vrede in de wereld.

Het Braziliaanse amendement stelde voor een Bijbelse zinsnede in de mensenrechtenverklaring op te nemen. Het Nederlandse voorstel probeerde een formulering te vinden die ook acceptabel zou zijn voor vertegenwoordigers van andere religieuze tradities dan de christelijke. Het is niet duidelijk of dit direct te danken is aan de inbreng van Marga Klompé. Uit haar dagboek blijkt echter dat zij er sterk aan hechtte ook aanhangers van andere godsdiensten achter de verklaring te krijgen. Klompé laat voor het welslagen van de pogingen hiertoe op zondag 28 november een mis opdragen, zo blijkt uit haar dagboek. Uiteindelijk voelen Beaufort en zij zich door de weerstand echter gedwongen hun voorstel terug te trekken. De Brazilianen hadden dat al eerder gedaan, en ook de aanduiding '*van nature / door de natuur*' werd uit de tekst verwijderd. Klompé noteerde dan dat zij die nacht geen oog had dichtgedaan en dat dit voor haar de zwaarste dag tot dan toe was. In dezelfde notitie troost zij echter zichzelf ook: 'De tijd is er nog niet rijp voor. God heeft de tijd.' Klompé blijkt zich gemakkelijker over deze nederlaag heen te kunnen zetten dan

Beaufort. Hij blijft vinden dat het document 'openlijk en klaar getuigenis [had moeten] afleggen van ons geloof in de Schepper'. Blijkbaar is het voor hem minder dan voor Marga Klompé een probleem mensen het geloof in een goddelijke grondslag voor de mensenrechten op te leggen, ook als zij zich hier niet in herkennen. Klompé noemde de vraag of dit wel of niet geoorloofd is 'een gewetensconflict' en meende dat het antwoord erop uiteindelijk negatief moet luiden.

Er blijkt een gevoelig verschil te bestaan tussen Beaufort en Klompé, niet over de vraag of God de grondslag is van de menselijke waardigheid waar de mensenrechtenverklaring over spreekt, maar over de noodzaak tot een expliciete belijdenis van deze grondslag. Voor Beaufort was deze belijdenis essentieel. Alleen deze belijdenis maakte wat hem betreft fundamenteel verzet mogelijk tegen de opvatting dat de staat het fundament is van alle rechten die mensen hebben. Hij lijkt er weinig moeite mee te hebben gehad dat de mensenrechtenverklaring misschien niet zou worden aangenomen als God erin genoemd zou worden als grondslag van de mensenrechten. Klompé was niet alleen politiker, maar had ook een beter oog voor de paradox die ontstaat wanneer *onvervreembare* rechten wordt gefundeerd in een grondslag die *buiten* de dragers van dit recht ligt. De commissie was erop uit de mensenrechten te proclameren als inherente, met het menszijn meegegeven en in het menszijn geïmpliceerde rechten. De kracht van de mensenrechtenverklaring is dat zij zowel een seculier als een religieus begrip van deze claim mogelijk maakt, maar van geen van beide afhankelijk is. Het enige dat nodig is om de verklaring te onderschrijven, is de erkenning dat de menselijke neiging zich tegen bepaalde praktijken te verzetten als onmenselijk, niet willekeurig en subjectief is. Het is de gestalte van een inzicht en getuigt van een verplichtende rationaliteit.

Hiermee nam de discussie over de mensenrechtenverklaring een voorschot op een redenering die de Amerikaanse theoloog en jezuïet John Courtney Murray (1904-1967) zou ontwikkelen op basis van een analyse van de wijze waarop met pluraliteit is omgegaan bij de totstandkoming van de grondwet van de Verenigde Staten. Deze redenering zou vervolgens in grote lijnen worden overgenomen in de documenten van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). Volgens deze gedachtegang tonen mensen hun bijzondere plaats in de schepping als ze gebeurtenissen in de wereld, en met name de lotgevallen van hun medemensen, niet onverschillig ter kennisnemen. Ze gedragen zich bij uitstek menselijk als ze er een oproep in zien het kwaad dat erin zichtbaar wordt, te bestrijden en het goede te bevorderen, en zij aan deze oproep ook gehoorzamen. De ervaring iets te moeten doen is een impliciete, maar reële gestalte van het inzicht dat de wereld niet een verzameling van feiten is, maar getuigt van en verwijst naar een transcendente orde. Om nu hun werkelijke verplichtingen te kennen, moeten mensen hun intuïties samenbrengen en met elkaar confronteren. Dat is wat gebeurt als mensen een samenleving vormen en met het oog daarop een rechtssysteem ontwikkelen. Elk feitelijk rechtssysteem is echter tegelijkertijd verbonden met concrete maatschappelijke en culturele omstandigheden en daarom is het proces van zoeken naar wat werkelijk verplichtend is, nooit voltooid.

Volgens deze visie is God het fundament van de inherente verplichtingen die de wereld en andere mensen ons opleggen door te bestaan en zich te manifesteren. Toegang tot deze verplichtingen zijn echter de menselijke intuïties en ervaringen, en de in vrije discussie ontwikkelde consensus over de betekenis ervan. Zo wordt het mogelijk de door Beaufort geformuleerde, door hem retorisch bedoelde vraag of er eigenlijk wel consensus mogelijk is tussen degenen die mensen een onvervreembare waardigheid toekennen en degenen die de staat absoluut stellen, te beantwoorden met: blijkbaar wel. Hoewel ze niet *zeggen* dat ze God vereren als de ultieme wetgever, *doen* ze dat in deze visie toch *door* de mensenrechten uiteindelijk te onderschrijven. Hun weigering de goddelijke grondslag uit te spreken maakt dan niet de mensenrechtenverklaring waardeloos en hoeft dus niet wanhopig te maken. Het maakt het mogelijk om, zoals het werd geformuleerd door Henri Carton de Wiart (1869-1951), de eveneens katholieke leider van de Belgische delegatie in de commissie die de tekst van de

mensenrechtenverklaring voorbereidde, het amendement van de Nederlandse delegatie te beschouwen als misschien het enige beslissende argument voor de onvervreemdbaarheid van de menselijke waardigheid, maar toch de commissie niet de plaats te achten om een dergelijke filosofische kwestie op te lossen en de vraag naar de grondslag in het midden te laten.

Marga Klompé beleefde haar eigen inzet voor de mensenrechten uiteindelijk als dienst aan God. Zij vond het van belang dit te expliciteren tegenover visies die in de geschiedenis slechts de botsing zagen van materiële belangen. Maar voor de expliciete erkenning van Gods liefde als ultieme waarde in de geschiedenis was blijkbaar de tijd nog niet rijp, zo constateerde zij. Daar kon zij zich dan bij neerleggen, want: 'God heeft de tijd'. De vraag is of de tijd niet is aangebroken deze discussie opnieuw te voeren. Immers, de mensenrechten worden steeds meer behandeld als positief, dat wil zeggen geconstrueerd recht. Zij worden verstaan als bedacht en gemaakt. Dat tast hun onvervreemdbaarheid aan: als een mensenrecht geldig is omdat het is afgekondigd, kan het ook weer worden teruggenomen. Hoe kunnen wij elkaar en onszelf uitleggen dat bijvoorbeeld het recht op godsdienstvrijheid onaantastbaar is. Kan dat zonder een beroep te doen op een goddelijke wetgever en een goddelijke wet? Tegelijkertijd is de vraag of een beroep op een goddelijke wetgever en een goddelijke wet in onze religieus pluriforme tijd wel mogelijk is.

Maar van hun kant staat niets religieuze mensen in de weg om de mensenrechten te beschouwen als goddelijk in hun grondslag. Ik merk dat ik steeds meer de neiging heb om dat inderdaad te doen.

Erik Borgman, lekendominicaan
voorzitter van de programmaraad van het Huis van Dominicus in Utrecht

Ik maakte in deze Tekenen in de Tijd gebruik van
In Liefde en Rechtvaardigheid: Het dagboek van Marga Klompé 1958-1949, red. E. Borgman. I. Plessius en M. van Reisen, Hilversum: Verloren 2012.
E. Borgman, “.... iemand die de liefde centraal heeft gesteld”: Het geloof van Marga Klompé’, in: *De verbeelding van Marga Klompé: Perspectieven op de toekomst.*, red. E. Borgman en M. van Reisen, Zoetermeer: Klement 2012, 43-68.